

УДК 37.091.12:36-051]:316.624-053.6

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-186-196](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-186-196)

Знобей Олексій Володимирович викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Навчально-наукового інституту педагогіки і психології, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, тел.: (0542) 68-59-28, <https://orcid.org/0000-0002-5295-7387>

Полянничко Анжела Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Навчально-наукового інституту педагогіки і психології, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, тел.: (0542) 68-59-28, <https://orcid.org/0000-0003-3729-3452>

ВИХОВНА ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Анотація. Сьогодні в Україні спостерігається чітка тенденція до зростання злочинності, проявів девіантної поведінки, в тому числі і серед неповнолітніх. Динамізм соціально-економічних процесів, кризова ситуація, яка виникла сьогодні у багатьох сферах суспільного життя і продовжує поглиблюватись, неминуче ведуть до збільшення девіацій. Особливо небезпечними є відхилення у поведінці серед неповнолітніх, оскільки вони можуть негативно вплинути на весь подальший процес формування особистості, сприяти вчиненню правопорушень і злочинів. Сучасні діти стають жертвами явищ дорослого світу і як результат – останніми роками поширюється контингент дітей, віднесених до важковиховуваних.

Результати аналізу соціально-педагогічної практики показують, що важливу роль в усуненні важковиховуваності відіграє професійно організована взаємодія між соціальним педагогом і девіантними вихованцями, що призводить до встановлення взаємоприйнятних, довірливих стосунків і, у кінцевому підсумку, – до профілактики й перевиховання учня.

Взаємодію соціального педагога й девіантного підлітка потрібно розглядати як модель, яка має схему, орієнтовану на зняття психологічних бар'єрів між дитиною і соціальним педагогом для встановлення постійної комунікації, що необхідно для поглибленого вивчення особистості й впливу на неї з метою прищеплення соціально позитивної поведінки.

Фахівець повинен володіти методикою реалізації моделі взаємодії соціального педагога та важковиховуваного підлітка, що містить: послідовне

проходження шести стадій зближення; орієнтацію на ознаки й показники стадії, яка настала; способи викликання прагнення до зближення з боку вихованця; прояв підлітком бажання до співробітництва із соціальним педагогом.

Модель взаємодії соціального педагога освітнього закладу й важковиховуваного учня з дотриманням правил взаємодії є ефективним інструментом, за допомогою якого соціальний педагог впливає на дитину й повертає її до соціально прийнятних форм поведінки.

Ключові слова: важковиховуваність, девіантна поведінка, виховання, фахова взаємодія, соціальний педагог.

Znobey Oleksiy Volodymyrovych the teacher of the Department of Social Work and Management of Sociocultural Activities of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska, St., 87, Sumy, tel.: (0542) 68-59-28, <https://orcid.org/0000-0002-5295-7387>

Polyanychko Angela Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work and Management of Sociocultural Activities of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, tel.: (0542) 68-59-28, <https://orcid.org/0000-0003-3729-3452>

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL INTERACTION OF A SOCIAL EDUCATOR WITH DIFFICULT TEENAGERS

Abstract. Today, in Ukraine, there is a clear trend towards an increase in crime, manifestations of deviant behavior, including among minors. The dynamism of the socio-economic processes, the crisis situation that has arisen today in many spheres of social life and continues to deepen, inevitably lead to an increase in deviations. Deviations in behavior among minors are especially dangerous, as they can negatively affect the entire further process of personality formation, contribute to the commission of offenses and crimes. Modern children are victims of the phenomena of the adult world, and as a result, in recent years, the number of children classified as difficult to educate has been increasing.

The results of the analysis of socio-pedagogical practice show that an important role in the elimination of difficult upbringing is played by professional organized interaction between the social pedagogue and deviant pupils, which leads to the establishment of the mutually acceptable, trusting relations and, ultimately, to the prevention and re-education of the student.

The interaction between a social pedagogue and a deviant teenager should be considered as a model that has a scheme aimed at removing psychological barriers

between the child and the social pedagogue in order to establish constant communication, which is necessary for an in-depth study of the personality and influence on it in order to instill socially positive behavior.

The specialist must possess the methodology of implementing the model of interaction between a social pedagogue and a difficult-to-educate teenager, which includes: sequential passage of six stages of rapprochement; orientation to the signs and indicators of the stage that has arrived; methods of causing a desire for rapprochement on the part of the pet; manifestation of a desire to cooperate with a social pedagogue by a teenager.

Model of interaction of a social teacher of an educational institution of a difficult-to-educate student in compliance with the rules of interaction is an effective tool with which the social educator influences the child and returns him to socially acceptable forms of behavior.

Keywords: difficult parenting, deviant behavior, upbringing, professional interaction, social pedagogue.

Постановка проблеми. На сьогодні, проблема важковиховуваності, педагогічної занедбаності дітей підліткового віку є доволі розповсюдженою. У закладах освіти різного типу все більше стає важковиховуваних учнів. Для виходу з цієї ситуації потрібна злагоджена, чітко узгоджена і систематична робота педагогічного колективу освітнього закладу, метою якої є зміна життєвих настанов і негативних орієнтацій особистості підлітка та формування його активної життєвої позиції.

Важливу роль в усуненні важковиховуваності відіграє професійно організована взаємодія між соціальним педагогом і вихованцями із зазначеною характеристикою, що призводить до встановлення взаємоприйнятних, довірливих стосунків і, у кінцевому підсумку, – до профілактики й перевиховання учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна педагогіка описує методи, спрямовані на формування техніки управління взаємодією (І. Зязюн, І. Кривонос та ін.), на розвиток перцептивних та інших комунікативних умінь під час взаємодії (В. Кан-Калик, І. Кон, О. Леонтьєв та ін.). У різноманітних наукових виданнях представлено прийоми актуалізації, активізації й організації педагогічної взаємодії (А. Капська, В. Киричук, О. Мороз та ін.), розроблено спеціальні прийоми й способи, спрямовані на подолання психологічних бар'єрів під час взаємодії соціального педагога з девіантним підлітком. У педагогічній практиці активно застосовуються окремі методики індивідуального підходу до важких учнів у пізнавальній діяльності, однак у більшості випадків такі прийоми мають епізодичний характер.

Мета статті - проаналізувати процес організації виховної взаємодії соціального педагога з важковиховуваними підлітками.

Виклад основного матеріалу. Провідним принципом підвищення

ефективності організації виховної взаємодії є знання основних особистісних якостей суб'єктів взаємодії й об'єктів педагогічного впливу, особливостей їх характеристик, а також психолого-педагогічних основ, які породжують утруднення у спілкуванні. Завдання організатора взаємодії, тобто соціального педагога полягає в тому, щоб дослідити й задіяти ті чинники, які сприяють зняттю цього утруднення, встановленню контакту з девіантним вихованцем й побудові довірливих суб'єкт-суб'єктних відносин.

Адекватні способи взаємодії допомагають фахівцю правильно визначити причини відхилення від норми, налагодити нормальні стосунки дорослого й дитини, а в кінцевому підсумку – повернути вихованця до соціально прийнятних форм поведінки.

Щоб прийти до кінцевої мети даного процесу фахової взаємодії, соціальному педагогу необхідно отримати загальну інформацію про вихованця та середовище його найближчого оточення, мати об'єктивні уявлення про вимоги й претензії з боку школи, представників громадськості, якщо такі є. Таким чином, необхідно спочатку послідовно здійснити діагностику за допомогою взаємодії, потім взаємодію й, нарешті, програмування найбільш раціональних якостей особистості.

Діагностика особистості дитини може проводитись за наступною схемою:

1. З'ясування міжособистісних стосунків дитини (з ким найчастіше зустрічається, кому віддає перевагу в спілкуванні, кого не приймає для спілкування).

2. З'ясування якості стосунків з батьками, учителями, ставлення до сімейного майна, шкільного інвентарю, особистих речей.

3. Визначення інтересів у навчальній діяльності, у виконанні громадських доручень, захоплень.

4. З'ясування уявлень про світ, про необхідність освіти, про рівень правосвідомості, систему очікувань з боку оточуючих, знання прав і обов'язків, усвідомлення свого місця в навколишньому світі.

5. Вивчення пояснень дитиною власної поведінки, мотивів, залежностей від обставин, логіки послідовності дій, особливостей звинувачень інших у причинах власної девіантної поведінки.

6. Дослідження позитивних і негативних мотивів вчинків, обставин, які сприяли їм, способів здійснення вчинку й особливостей прийняття рішення.

7. Аналіз особливостей самооцінки власного «Я».

8. Збирання відомостей про особливості застосування вихованцем засобів впливу на інших і способи самозахисту.

9. Пошук інтересів вихованців, які могли би бути в центрі уваги підлітка.

10. Діагностика рівнів агресивності підлітка, на прикладі наступних методик («Опитувальник Басса-Дарки», «Фрейбургська анкета агресивності», «Тест схильності до ризику»).

11. Аналіз планів на майбутнє, які пропонує підліток, обговорення індивідуальних проблем (сподівання, що не справдилися; приводи для конфліктів; прагнення зробити щось важливе та шляхи отримання допомоги в цьому) [4].

Отримання інформації за поданою схемою може здійснюватись під час індивідуальної взаємодії. Ми розглядаємо процес взаємодії соціального педагога та важковиховуваного підлітка як індивідуально-орієнтований, оскільки саме такий підхід, на нашу думку, здатен забезпечити корекцію девіантної поведінки учня.

Особливості дій соціального педагога, передбачувані моделлю взаємодії, визначаються специфікою психічних станів у процесі взаємодії. Ці стани можуть несподівано чи послідовно виникати або зникати. Кожен із таких станів можна розглядати як послідовний етап у створенні довірливих стосунків. Усі способи впливу, які становлять модель взаємодії, вибудовані відповідно до тих особистісних змін, що виникають у процесі зближення людей. У моделі взаємодії зазначається спеціально запрограмована послідовність застосування тих засобів, які спочатку сприяють подоланню міжособистісних бар'єрів, потім дозволяють діагностувати особливості особистості та, нарешті, допомагають регулювати поведінку. Тому одна частина способів впливу, які становлять модель взаємодії соціального педагога й девіантного вихованця, розрахована на подолання перепон і перешкод, які утруднюють спілкування, інша частина – на те, щоб викликати у девіантного учня прагнення до зближення, відвертої розмови. У цілому модель побудована на принципі послідовної активізації потреби в спілкуванні [1].

Для організації взаємодії соціальний педагог повинен володіти методикою реалізації моделі взаємодії соціального педагога та важковиховуваного підлітка, що містить: послідовне проходження шести стадій зближення; орієнтацію на ознаки й показники стадії, яка настала; способи викликання прагнення до зближення з боку вихованця; прояв підлітком бажань до співробітництва із соціальним педагогом.

Під час проходження кожної з шести стадій застосовуються різні способи впливу. Стадії взаємодії мають назви, відповідні тому способу впливу, якому віддають перевагу [2].

На першій стадії – «накопичення згод» – передусім застосовуються способи впливу, які або викликають згоду дитини, або зумовлюють погодження соціального педагога з дитиною. На цій стадії не має принципового значення те, з приводу чого виникла згода. Важливим є сам факт згоди й накопичення великої кількості згод. Звичайно, для цього соціальний педагог як ініціатор взаємодії сам повинен або постійно погоджуватись з висловлюваннями вихованця, або переносити ті моменти, проблеми, теми, що можуть викликати незгоду, на наступні стадії. Водночас

соціальний педагог може застосовувати такі способи формулювання питань, відповідь на які завжди містить згоду.

На другій стадії – «знаходження спільного інтересу» – соціальний педагог спрямовує спілкування на тему, пов'язану з інтересами дитини. Ця стадія виключає можливість вести розмову про зміст проблеми, тобто доцільно не виявляти професійного інтересу щодо приводу для бесіди. У тих випадках, коли соціальний педагог починає відразу ж цікавитись обставинами справи, вихованець надає обмежену інформацію й взаємодія не відбувається. Соціальному педагогу можна порадити віднайти інтерес, який заохочує дитину до планованої діяльності, і протягом певного часу тримати під контролем розвинення цього інтересу у дитини. Нейтральна тема дозволяє дитині розслабитись і відчувати себе не обтяжено, у неї з'являється інтерес до спілкування, прагнення висловитись. До того ж, збуджений інтерес завжди дає можливість виявляти активне прагнення людини до спілкування й повідомлення. Результатом бесіди про певний інтерес вихованця має бути представлення теми обговорення, як спільного інтересу. Це можливо за умови, якщо соціальний педагог дійсно виявить у розмові ініціативу щодо спільної теми. Оскільки інтерес опиняється в центрі уваги, це знімає напругу, яка була на початку, викликає приємні асоціації й позитивні емоції.

Таким чином, аналізуючи перші дві стадії, можна констатувати, що на початку парної взаємодії у девіантного вихованця наявна певна напруга й спостерігається стан тривоги. Базою цієї тривоги є уявлення про негативне ставлення соціального педагога до нього. Для подолання замкненості, що зумовлена таким станом, соціальному педагогові слід вдатися до дій, які можуть зняти напругу шляхом переключення інтересу на інше заняття. Найкращим способом впливу в цьому випадку є згода з висловлюваннями дитини. Згода знімає частину напруги, особливо у випадках виникнення відповідної згоди вихованця. В результаті реалізації способу накопичення згод, у вихованця складається уявлення про те, що спілкування й взаємодія з соціальним педагогом принципово можливі. Так починається руйнування превентивних бар'єрів і негативних стереотипів і з'являється орієнтир на певну значущу спільну діяльність.

Іншим способом підтримки контакту є пошук цікавої для обох сторін теми розмови, що зумовлює взаємне повідомлення про інтерес. Зазвичай, нейтральна тема не викликає у дитини стану відчуження: вона стає більш балакучою і схильною до обговорення, у неї настає певна релаксація. Саме по собі розслаблення утворює специфічне налаштування для зближення, з'являється прихильність до тих людей, які викликають позитивну реакцію. Припускаючи, що зняття напруги супроводжується позитивними емоціями, слід орієнтуватися на їх посилення. Тому соціальному педагогу доцільно вести розмову про те, що може викликати у вихованця позитивно забарвлені асоціації. Викликаючи позитивні емоції у вихованця, соціальний педагог на

певний час створює сприятливі умови, для об'єднання з ним у певній сфері інтересів. Взаємодія підтримується за рахунок пошуку теми, яка об'єднує, або прийомів і способів нової дії. Увага соціального педагога активізує у дитини провідну якість для продовження спілкування й подальшої поведінки. У цей період дитина прагне показати себе «цікавою» для соціального педагога. Для демонстрації своєї значущості вона може висловлювати певні судження, які виходять за межі спільної теми, ніби показуючи свою значимість, може запропонувати свої послуги.

На третій стадії – «обговорення індивідуальності дитини» – необхідно послідовно переключати розмову з теми інтересу на тему обговорення власне особистості вихованця. При цьому слід мати на увазі, що кожна людина прагне виглядати в найвигіднішому світлі перед іншою людиною. Саме тому, зазвичай, вихованець починає говорити про деякі свої принципи, які, на його думку, повинні характеризувати його з найкращого боку, також він повідомляє про свої вимоги до спілкування, якими керуватиметься в процесі розмови. Соціальному педагогу необхідно вивести дитину з характеристики таких принципів на індивідуальні характеристики особистості дитини.

Четверта стадія взаємодії – «аналіз суперечливих суджень» – ґрунтується на наступному: після встановлення досить міцних взаємин, заснованих на позитивних емоціях і прийнятті принципів і якостей, виникає ситуація, коли необхідно спрямувати розмову на ті особливості, які можуть стати перешкодою для взаємоприйнятного спілкування. У зв'язку з цим соціальний педагог може застосовувати способи впливу, які не могли бути використані на попередніх стадіях. Наприклад, він може висловити сумніви з приводу деяких суджень вихованця, піддати критиці певні його вчинки. Характерно, що на цій стадії дитина приймає критику соціального педагога, оскільки є підготовленою до неї. Вона не відчуває подиву з приводу заперечень за умови, коли соціальний педагог зіштовхує протиріччя, які дитина сама висловлювала раніше в бесідах про свої судження. У цей період раціонально вести суперечки, висловлювати суперечливі судження. Вихованець іноді виявляється готовим вступити в дискусію для уточнення певних обставин або усунення непорозуміння. В процесі такої взаємодії дитина висловлюється про «наболіле», й перевіряє позиції соціального педагога. Саме на цій стадії взаємодії можуть формуватись бажані стосунки з дитиною.

На п'ятій стадії – «реалізація індивідуального підходу» – соціальний педагог, використовуючи відомості, отримані на попередніх стадіях, визначає певні індивідуальні характеристики вихованця, а також засоби найбільш ефективного впливу на нього. У зв'язку з цим соціальний педагог постійно відшукує ті засоби, які можна застосовувати для індивідуального впливу відповідно до встановленого комплексу якостей. Соціальний педагог повинен так побудувати процес впливу, щоб вихованець вважав ті засоби впливу, які

застосовуються до нього, індивідуальними. Необхідною умовою ефективного впливу є навіювання дитині уявлення, що в соціального педагога склалось про неї гарне враження. Гаслом цього періоду стає вислів соціального педагога «Ти змінився на краще», тим самим ніби підводиться підсумок результату, отриманому на попередніх стадіях, і водночас окреслюється та лінія поведінки, яка може бути єдино правильною. Таким чином складається ситуація, коли соціальний педагог висловлює змінену позицію щодо дитини, а вона співвідносить її зі своїми уявленнями, отриманими під час дискусії, і починає приймати вплив, вважаючи, що він є прийнятним саме для неї. Це полегшує усунення девіацій у поведінці вихованця. Необхідно також сконцентрувати увагу вихованця на тому, що зміна позиції соціального педагога щодо нього зумовлена його власними досягненнями.

Шоста стадія – «встановлення спільних правил поведінки й взаємодії» – має основним засобом впливу звернення до норм, визначених разом. Для цього розробляються певні спільні правила й програми поведінки, які сприяють установленню контакту між учасниками взаємодії й ураховуються обома сторонами. Оскільки програми й правила передбачають спільні діями, то соціальний педагог має враховувати й особливості змодельованих ролей. Важливо, щоб до кожного періоду функції взаємодіючих суб'єктів були не лише розподіленими, але й достатньо апробованими, узгодженими і прийнятими для виконання дії. З урахуванням стрімкої плинності педагогічних ситуацій і міжособистісних взаємин у середовищі девіантного підлітка функції й ролі мають бути мобільними: доповнюватись і коригуватись залежно від ситуації.

На цьому етапі тенденція виховання вже проявляється сильно: вихованець починає діяти, виконуючи норми, встановлені між двома партнерами, а потім, поступово, починає орієнтуватись на норми, встановлені в соціумі. Таким чином, вихованець починає діяти відповідно до соціальних норм [2, с. 130].

Застосування моделі взаємодії соціального педагога й вихованця сприяє його соціальній адаптації. Іноді, на початку взаємодії, такі діти вирішують спілкуватися із соціальним педагогом лише для створення «гарної думки» про себе, щодо прагнення їх до виправлення. Однак, зазвичай, при вмілому керівництві соціального педагога вони непомітно залучаються до процесу взаємодії, в результаті чого встановлюються довірливі стосунки. Соціальний педагог стає для девіантного вихованця не лише джерелом порад, але й «другом», з яким легко й приємно спілкуватись, тією людиною, з якою можна бути відвертим і не натрапити на нерозуміння й засудження. Довірливе ставлення, яке виникає, сприяє поверненню дитини до системи соціально прийнятних стосунків і з однолітками, і з дорослими.

У процесі реалізації представленої моделі взаємодії соціального педагога й важковиховуваного підлітка для ефективності результату

необхідно дотримуватись певних правил взаємодії [3]:

1. Позитивний настрій.

Створення позитивного настрою на взаємодію, розуміння, прийняття своєрідного психологічного, індивідуального розвитку дитини, відсутність негайного вимагання від неї «нормальності». Соціальному педагогу доцільно не завищувати очікувань і вимог до дитини, а бачити її реальні можливості на початковому етапі взаємодії. Фахівець має виявляти позитивні риси в особистості вихованця, акцентувати увагу на них.

У девіантних підлітків часто спостерігається неспроможність ні об'єктивно оцінювати себе, ні адекватно оцінювати власні сили й можливості. Звідси випливають суперечності між оцінкою їх особистості іншими людьми й самооцінкою, явне перебільшення власних переваг або недоліків, а також необґрунтовані претензії на особливе місце в колективі, на особливу увагу з боку вчителів та інших дорослих. Наслідками цього є конфлікти з оточуючими, які не визнають зазначених претензій. Таким чином, якщо соціальний педагог не вступатиме в протиріччя з вихованцем, а навпаки демонструватиме позитивне ставлення до його особливостей, до всього процесу спілкування з ним, він зможе привернути його до себе й поступово, прищеплювати нормативну поведінку. Ще однією важливою умовою встановлення контакту є наступна вимога – взаємодію слід починати із себе, особливо, якщо вона пов'язана з прагненням змінити іншу людину.

2. Довірлива взаємодія.

Формування довірливих взаємин з девіантним учнем відбувається за допомогою налагодження демократичних стосунків, що ґрунтуються на доброзичливому ставленні соціального педагога. Демонстрація дитині свого позитивного ставлення до неї як особистості, засудження лише певних вчинків, створення довірливих взаємин сприяє зростанню прихильності дитини до соціального педагога, прийняттю нею порад, рекомендацій. За умови відсутності з боку соціального педагога повчань, засуджень буде створюватися позитивна атмосфера, яка ґрунтується на дружньому ставленні до підлітка.

3. Позитивність взаємодії.

Необхідним є формулювання позитивної мети, яка враховує інтереси, права й можливості дитини. Опора на позитивні якості й ресурси, відновлення позитивного самовідчуття вимагає комунікативної толерантності, тобто здатності соціального педагога проявляти терпимість до індивідуальності вихованця, який демонструє свої неприємні стани й реакції на соціальну дійсність, до несхвальних особистісних якостей, звичок.

4. Заохочення позитивних змін.

Акцентування уваги на позитивні якості особистості дитини, заохочення мінімальних змін передбачає вміння соціального педагога виділяти й цінувати щонайменші досягнення клієнта. Це правило означає віру в наявність у

вихованця кращих якостей, в позитивний ефект від співробітництва соціального педагога з клієнтом: оптимізацію поведінки, соціальної ситуації дитини.

Окреслені правила взаємодії створюють атмосферу довірливих, доброзичливих взаємин між соціальним педагогом і вихованцем, є проявом моральності, гуманізму, толерантності. При такому підході дитина переконується, що в ній бачать особистість, гідну визнання й поваги, що їй допомагають самостверджуватись, проявляти самостійність, реалізовувати потреби, висловлювати власні думки.

Висновки. Підводячи підсумки викладеному вище, можемо зробити висновок, що взаємодію соціального педагога й девіантного підлітка потрібно розглядати як модель, яка має схему, орієнтовану на зняття психологічних бар'єрів між дитиною і соціальним педагогом для встановлення постійної комунікації, що необхідно для поглибленого вивчення особистості й впливу на неї з метою прищеплення соціально позитивної поведінки. Представлена модель становить собою сукупність стадій взаємодії, кожна з яких має власну мету впливу, стадії застосовуються в суворій послідовності. Лише реалізована у комплексі модель сприяє корекції поведінки. Головним принципом у побудові різноманітних форм взаємодії є створення умов для спільних дій (способи обміну інформацією, оперативність домовленості про спільні дії). Перед проведенням спільних дій повинна здійснюватись розробка інструкцій, рекомендацій і методик здійснення індивідуального впливу на вихованця. Тільки глибоке усвідомлення дитиною того, що вона є співучасником педагогічної взаємодії й співавтором результатів взаємодії, забезпечує побудову й нерозривність позитивного психолого-педагогічного мікроклімату, що розвиває в підлітка прагнення змінюватися. Реалізація моделі взаємодії можлива за наявності у соціального педагога терпимості до індивідуальних особливостей важковиховуваної дитини, а також за умови демократичного ставлення до всього процесу взаємодії.

Література:

1. Бех І. Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах*: зб. наук. пр. Київ: Пед. думка, 2000. Кн. 1. С. 10-18.
2. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. Суми: Університетська книга, 2009. 346 с.
3. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навч. посіб. Київ : Акад. праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.
4. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури : навч. посіб. для вищої школи. Київ : Наук. думка, 1998. 236 с.

References:

1. Bekh, I.D. (2000). Spilkuvannia yak zahalna psykhologichna osnova vykhovannia osobystosti [Communication as a general psychological basis of personality education]. *Moralno-dukhovnyi rozvytok osobystosti v suchasnykh umovakh – Moral and spiritual development of personality in modern conditions*, Kn. 1, 10-18 [in Ukrainian].

2. Poliakova, O.M. (Eds.). (2009). *Vazhkovykhovuvannist: sutnist, prychyny, reabilitatsiia* [Difficulty learning: essence, causes, rehabilitation]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
3. Liutyi, V.P. (2000). *Sotsialna robota z hrupamy deviantnoi povedinky* [Social work with groups of deviant behavior]. Kyiv : Akad. pratsi i sotsialnykh vidnosyn [in Ukrainian].
4. Maksymenko, S. D. (1998). *Psykhologhiia v sotsialnii ta pedahohichnii praktytsi: metodolohiia, metody, prohramy, protsedury* [Psychology in social and pedagogical practice: methodology, methods, programs, procedures]. Kyiv : Nauk. Dumka [in Ukrainian].